

Inledning

Ska hela Sverige leva – och vad innebär i så fall det? Landsbygdsutveckling är ett värdeladdat ord. Men vad betyder det – och vad menas med landsbygd? Hur viktigt är jordbruk och skogsbruk för en levande landsbygd? Vilka nya landsbygdsnäringsområden dyker upp? Och vad betyder landsbygden för stadsborna? Kan Sverige leva utan öppna landskap? Behövs det kvinnor för att en bygd ska leva? Och vart är byarörelsen på väg?

Det här är några av alla de frågor som behandlas i boken. Drygt trettiofem forskare och dessutom en författare har skrivit olika kapitel. Många av dem försöker besvara eller på något sätt förhålla sig till bokens huvudfråga ”Ska hela Sverige leva?”. Titeln är vald utifrån namnet på kampanjen ”Hela Sverige ska leva!”.

Forskningsrådet Formas fick år 2004 ett uppdrag av regeringen att ta fram en forskningsstrategi kring landsbygdsutveckling. Resultatet blev rapporten ”Kunskap om landsbygdens utveckling” som lämnades till regeringen i november 2006. En av slutsatserna är att landsbygdsforskningen idag upplevs som tunn och splittrad. Det är ett forskningsfält som ännu inte har hittat sina former. Forskningsstrategin tar

upp kulturella, sociala, ekonomiska och ekologiska förhållanden eftersom de alla måste ingå i en landsbygdsforskning som tar ett helhetsgrepp. Men redan idag finns det en hel del spännande landsbygdsforskning. Det har vi tagit fast på i den här boken där vi försöker spegla forskningens olika inriktningar.

Om begrepp, befolkning och mångsyssleri

Boken inleds med ett kapitel av författaren Kerstin Ekman. Har vi ett levande landskap i Sverige? Hon ställde frågan i den föreläsning hon höll på Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) när hon blev hedersdoktor hösten 2007. Mångfald är ett kriterium för liv både inom oss och utom oss, skriver hon. Kan vi säga att landskapet i Sverige ännu lever i mångfald och rikedom? Lever skogen – eller behöver vi göra den levande igen?

Vi behöver begrepp för att begripa, skriver Janken Myrdal som är agrarhistoriker på Institutionen för ekonomi vid SLU. Men vetenskap och politik har olika krav på begrepp. Inom politiken får begreppen gärna vara oklara, och de ska vara positivt laddade inom en given ideologisk värdeskala. Inom vetenskapen ska begreppen vara precisa. I det politiska begreppet landsbygdsutveckling ligger att människorna ska behållas på landet, konstaterar Janken Myrdal. Men troligen måste vi bo och transportera oss annorlunda i framtiden för att klara de miljöhot vi står inför, och

det innebär en ny stor urbaniseringsvåg. Kan man diskutera stora förändringar som folkomflyttningar med dagens begrepp? Myrdal gör ett försök med hjälp av ”multifunktionalitet” och ”ny produktion”.

Vad menas egentligen med landsbygd? Land och stad blir mer och mer lika. Men i forskning, politik och planering är det fortfarande viktigt att kunna särskilja det som är speciellt med landsbygden. Med modern statistik går det att variera landsbygdsdefinitionen efter behov – ibland ha vissa tätorter med och ibland visa upp den rena glesbygden. En enhetlig definition av landsbygd skulle bara bli en tvångströja, skriver Erik Westholm, Institutet för Framtidsstudier och Institutionen för kulturgeografi vid Högskolan Dalarna.

På landsbygden har det blivit tystare och mer anonymt sedan början av 1950-talet. Men det är en tystnad som döljer aktiviteter av de mest skiftande slag. Det går att leva på landsbygden i början av 2000-talet – och förmodligen även i framtiden, skriver Maths Isacson, Institutionen för ekonomisk historia vid Uppsala universitet. Han berättar landsbygdens historia – från produktionslandskapet till dagens upplevelselandskap och mångsysslande lantbruksföretag. Det är historien om livet på landet – från mångsyssleri till mångsyssleri.

Vad händer med landsbygdens befolkning? Vad kan vi vänta oss av framtidens bosättningsmönster? Den tätortsnära landsbygden klarar sig bra. Men de landsbygder som ligger utanför pendlingsavstånd till de större städerna kan få ännu större problem än idag. Om utvecklingen fortsätter kan befolkningspyramiderna i vissa regioner vändas och bli som kantareller – en framtid som vi absolut måste undvika, skriver Jan Amcoff, Institutet för framtidsstudier och Institutionen för kulturgeografi vid Uppsala universitet.

Vad händer med Norrland till år 2025? Norrland är glesbefolkat och har sina brister, men skillnaderna är stora mellan olika delar. Utsikterna för stadsregionerna i kustområdet är betydligt ljusare än för inlandskommunerna. Gapet kommer att växa mellan tillväxtöar och stora områden med fortsatt tillbakagång. Inlandets naturresurser kan användas mer än idag, men det räcker inte för att vända befolkningsutvecklingen mer än på några få ställen, skriver Ulf Wiberg, Institutionen för kulturgeografi vid Umeå universitet.

Livet på landet

Hur ”uppkopplade” vi än är så har vi alltid våra fötter någonstans på jorden, konstaterar Ann-Kristin Ekman, Institutionen för stad och land vid SLU. I den betydelsen är vi lokala. På landsbygden är långsiktiga relationer och nätverk knutna till plats och släkt ofta viktiga. Och de kommer att finnas där även i framtiden oavsett om någon bestämmer att hela Sverige inte ska

leva, menar Ann-Kristin Ekman när hon skriver om ”Sega strukturer i glesa bygder”.

Statligt stöd i olika former spelar stor roll för landsbygdsbors möjligheter att klara sin försörjning. Men att leva på staten kan vara ett socialt handikapp i vissa landsbygdsregioner, medan det i andra regioner kan ge nya livsmöjligheter. Regelverket är detsamma över hela landet, men det tillämpas på olika sätt beroende på den lokala kulturen. Hur släkt, vänner och grannar reagerar på ”utanförskapet” är minst lika viktigt som hur de formella reglerna ser ut, skriver Kjell Hansen, Institutionen för stad och land vid SLU. Han ger exempel och diskuterar vilka roller den generella välfärden har i spelet om landsbygdens sociala hållbarhet.

Hur jämställt är livet på landet? Mediernas bild av en utsatt landsbygd med traditionella könsmonster bidrar till att öka klyftan mellan stad och land. Och det är knappast något som gynnar en framtida hållbar utveckling för landsbygden, skriver Susanne Stenbacka, Institutionen för kulturgeografi vid Uppsala universitet. Om hela Sverige ska leva blir det viktigt att tänka förbi rådande könsmonster och låta människor komma till sin rätt oavsett kön.

Om vi ska ta frågan på allvar inte bara *om* hela Sverige ska leva, utan också *hur* hela Sverige ska leva så måste vi också börja ta frågor om kärlek och sexualitet

på allvar. Är glesbygdspöblemet rentav ett kärleksproblem? Det finns inga singlar i glesbygden. Där är man rätt och slätt ensam om man inte har lyckats hitta en partner, skriver Lissa Nordin, Centrum för genusstudier vid Stockholms universitet.

Sverige har mer än en halv miljon fritidshus. Det betyder att troligen mer än en miljon människor vistas på landsbygden utan att det avspeglas i den offentliga statistiken. Idag används dessa hus mycket mer än tidigare – vissa fritidshusägare är till och med mer ”hemma” där än på den plats där de är mantals-skrivna. Vilka konsekvenser får det att Sverige använder ett föråldrat sätt att räkna sin befolkning? Frågan ställs av Dieter Müller, Institutionen för kultur-geografi vid Umeå universitet. Han beskriver fritidsboendet som en slumrande resurs för landsbygdens kommuner.

I storstadsregionerna blir det konkurrens om den stadsnära landsbygden. Här ska högmodernt jordbruk samsas med stadsbons dröm om livet på landet. Häst-anläggningar och golfbanor expanderar över ett ofta artrikt äldre bondelandskap. Forskningen kan ta fram metoder för att lösa en del av konflikterna, men det behövs också innovativt tänkande, enligt Eivor Bucht, Avdelningen för landskapsarkitektur vid SLU i Alnarp. Ofta går det att hitta lösningar för en mångsidig användning av landsbygden, och att förhandla om landskapets resurser i landskapskonventionens anda.

Vad sägs om ett videofönster där du har ögonkontakt med din läkare eller arbetsförmedlare, och där det nästan känns som om ni vore i samma rum fastän den andre befinner sig tiotals mil bort? Eller att du ser föreställningen Romeo och Julia i Åseda samtidigt som den spelas i New York? Det här är bara två av många möjligheter som kan stärka landsbygd och glesbygd, skriver Charlie Gullström som forskar på Institutionen för Arkitektur vid KTH om ”medierade rum” som förlängs till andra platser.

Landsbygdens företagande

I en värld där hållbarheten hotas har landsbygdens ”gröna” företag självklart framtiden för sig. Men i den framväxande upplevelseekonomin har landsbygdens företagande mycket mer att bidra med utifrån sin plats på jorden. Den nya informationstekniken gör dessutom att landsbygdsföretag kan ha hela världen som marknad. Den ”lokala” strategin blir landsbygdsföretagens väg in i framtiden, skriver Bengt Johannisson vid Växjö universitet och Högskolan i Jönköping.

Landsbygdsföretagare måste kunna fixa långa avstånd. Den största skillnaden mellan att driva företag i staden och på landet ligger i tillgängligheten till kunderna. Det är större krav på en entreprenör på landsbygden än på en entreprenör i staden. Avståndet till marknaden kostar pengar att överbrygga. Det gäller vare sig det är kunden eller företagaren som står för

transportkostnaden, skriver Börje Johansson och Johan Klaesson vid Internationella handelshögskolan i Jönköping.

Leder naturturism till regional utveckling? Vad krävs för att bli en framgångsrik naturturismföretagare? Och vad är det egentligen som lockar naturturisterna? Attraktionerna på en turistort är själva kärnan, skriver Peter Fredman, Avdelningen för turism/Etour vid Mittuniversitetet, och Linda Lundmark, Institutionen för kulturgeografi vid Umeå universitet. Men naturen kan vara en resurs för turismen bara om det samtidigt finns infrastruktur och ett lokalt utbud av produkter och service.

Varför går det så lätt att driva företag i Gnosjö men så trögt på bruksorterna? I Gnosjö finns sedan gammalt en helt annan typ av socialt kapital som uppmuntrar nya aktörer. Det sociala kapitalet är en grundläggande förutsättning för lokalt utvecklingsarbete och entreprenörskap. Men det får varken vara för svagt eller för starkt för att det ska hända positiva saker i bygden. Förmåga till diversifiering och ombildning är en central egenskap hos ett lokalt socialt kapital, skriver Hans Westlund, Avdelningen för urbana och regionala studier vid KTH samt Centrum för innovationer, entreprenörskap och tillväxt vid Internationella Handelshögskolan i Jönköping.

Vad betyder invandrarföretag för glesbygd och landsbygd? Hur ska nya invandrarföretag lockas till landsbygden? Och vilken betydelse har de för integrationspolitiken? Småföretagare med invandrabakgrund är ofta mer positiva till att låta företaget växa än vad svenskfödda företagare är. Men hindren är större för de utlandsfödda, till exempel har de svårt att få lån, skriver Ali Najib, Institutionen för kulturgeografi vid Uppsala universitet.

Hur ska jordbruket överleva? Lönsamheten i dagens jordbruk är svag även om situationen för spannmålsodling har förbättrats under senare år, skriver Hans Andersson, Helena Hansson och Karin Larsén, Institutionen för ekonomi vid SLU. Vilka grupper av jordbrukare kommer att klara framtidens ekonomiska risker? Vad kan de göra för att förbättra sin situation? Vilka hinder möter de när de försöker utveckla sina företag? Och hur kan de anpassa sig till ökad internationell konkurrens?

Idag skapar skogen sysselsättning i städerna, men inte särskilt mycket på landsbygden. Så här var det inte på 1800-talet. Svante Karlsson, Avdelningen för geografi och turism vid Karlstads universitet, diskuterar hur 1900-talets ändrade ägarstruktur har betydelse för landsbygdens utvecklingsproblem idag. Han tror att svensk skogsråvara kommer att få svårt att konkurrera på avlägsna marknader i framtiden. För att skogen ska

fylla en plats i landsbygdens försörjning måste det till mer av lokal förädling. Även turism är ett sätt att förädla skogen lokalt, skriver han i sin artikel ”Skogsägare i stan – spelar det någon roll vem som äger skogen?”.

Är manliga normer en hämsko för landsbygden? Allt fler kvinnor blir skogsägare, men ofta på distans, enligt Gun Lidestav, Institutionen för skoglig resurshushållning vid SLU. Vad innebär det för landsbygdens utveckling att de skogsägande kvinnorna flyttar från landet i högre grad än männen? Och kan trenden brytas? En del av svaret finns i familjeskogsbrukets traditionella genusordning som gör att kvinnor upplever olika typer av passformsproblem. Men genus handlar om våra föreställningar om manligt och kvinnligt – och föreställningar går att förändra!

Lantbrukets nya roll

Blir det brist eller överskott på mark i framtiden? Kommer delar av Europas landsbygd att förvildas? Eller kommer konkurrensen om marken att vara stenhård? Svaren beror på vilket perspektiv man har i tid och rum. Troligen hamnar svensk landsbygd i en helt ny situation inom bara några år, skriver Erik Westholm och presenterar tre scenarier för Sveriges landsbygd på tio års sikt.

Om Sverige ska överleva måste landsbygden överleva. Det är på landsbygden de förnybara naturresurserna

finns – dem vi ska leva av i framtiden. Ett jordbruk med många funktioner kan vara en drivkraft för landsbygdens utveckling. Och bygden kan stötta sina lantbruksföretag. Ett mångfunktionellt lantbruk får hela Sverige att leva, skriver Johanna Björklund och Rebecka Milestad, Institutionen för stad och land och Centrum för uthålligt lantbruk vid SLU – och visar med fyra exempel vad de menar.

Kan satsning på landskap och lokal matproduktion vara ett sätt att få landsbygden att leva? Traditionellt finns ett tydligt samband mellan mat och landskap, men så är det inte idag. Den nya maten behöver monokulturer och köplador, och i landskapet hittar vi ridhästar och rekreation. Det blir svårt att få stadsbor att köpa lokalt och småskaligt producerad mat i tillräcklig omfattning för att landsbygden ska kunna leva på det. Landsbygden har aldrig varit och kommer aldrig att bli någon idyll – utom i stadsbornas föreställningsvärld, skriver Ingrid Sarlöv Herlin, Avdelningen för landskapsarkitektur vid SLU i Alnarp, och Richard Tellström, Institutionen för restaurang och måltidskunskap vid Örebro universitet.

Kan platser omskapas till säljbara produkter på samma sätt som jeans och schampoflaskor? Nej, det är inte särskilt troligt, skriver Susanna Heldt Cassel, Institutionen för ekonomi och samhällsvetenskap vid Högskolan Dalarna. Det är svårt att välja ut vad som

ska få symbolisera platsen och det är dessutom problematiskt att välja en bild som är tillräckligt specifik och smal. Röda stugor och småskaliga jordbruk är inte särskilt typiska. Det gäller att sticka ut och stå för något unikt. Regional mat kan vara ett sätt, men likheterna är fler än olikheterna även där.

Landsbygdspolitik i en föränderlig värld

Samhället står inför gigantiska politiska utmaningar inom hela miljöområdet. Hur kommer energiproblem, klimatförändringar och ökad efterfrågan på livsmedel att påverka landskapet i framtiden? Kan vi leva utan öppna landskap? Det öppna landskapets överlevnad har en politisk historia som berättas för oss av Iréne Flygare vid SLU och Upplandsmuseet i Uppsala. Om hela Sverige ska leva beror kanske på vår förmåga att säkra mandelblommans, lärkans och stenmurens framtid. Har vi alls någon framtid utan dem?

Landsbygden upptar 90 procent av EU:s yta och är ett viktigt politikområde. Hur ska den gemensamma jordbrukspolitiken CAP kunna bidra till en hållbar landsbygdsutveckling? CAP:s budget har minskat, samtidigt som resurser har flyttats från marknadsstöd till stöd för landsbygdsutveckling. Den troliga utvidgningen av EU kommer att öka trycket på CAP. En viktig utmaning blir att ta itu med hur landsbygden kan finna sin plats i ett globalt sammanhang med ökande konkurrens, skriver Yves Surry och Pia Nordström, Institutionen för ekonomi vid SLU.

Urban Emanuelsson vid Centrum för biologisk mångfald, SLU i Uppsala, för fram ett radikalt förslag till omläggning av CAP så att politiken bättre gynnar biologisk mångfald, naturvård och kulturmiljövård. Han menar att det måste bli slut på alla generella stöd till jordbruket, och att miljöstöden ska kopplas loss helt och hållet från produktionsstöden. Det måste bli så att markägarna får betalt bara för de värden som samhället efterfrågar. Hans radikala förslag till ny landsbygds politik bygger på att EU betalar ut stora miljö- och kulturersättningar.

Flera tusen Leaderprojekt har genomförts i Sverige, med stora resurser från EU men med krav på medfinansiering från svenska kommuner, företag och organisationer. Aldrig tidigare har så stora resurser använts för att utveckla landsbygden. Samtidigt signalerar kravet på medfinansiering brist på resurser eller intresse från staten och EU, skriver Lars Larsson, Institutionen för ekonomi och samhälle vid Högskolan Dalarna. Är Leaders principer ett sätt för staten att slippa ansvara för svåra eller ouppnåeliga mål, som till exempel ambitionen att hela Sverige ska leva?

I vilken utsträckning bidrar EU:s strukturpolitik till att öka jämställdheten på landsbygden? Hur lyckas man hålla fast kravet på jämställdhet ner till de konkreta projekten? Det finns många inbyggda motsägelser och oförenliga ambitioner i program och projekt, skriver

Gunnel Forsberg, Institutionen för kulturgeografi vid Stockholms universitet. Jämställdhet måste få ta tid och måste få status. Det räcker inte att räkna antal personer och mäta resursfördelning mellan könen. Det är också nödvändigt att förstå ojämställdheten och genusfrågan på ett djupare plan.

Behövs kvinnor för att en bygd ska leva? Måste kvinnor kunna påverka politiken? Landsbygdens kritiska kvinnorörelse växte fram under 1980- och 90-talen. Nu har de kvinnliga nätverken blivit resurscentra för kvinnor och sugits in i etablissemangen. Frågan är om de har tappat sin kritiska potential och blivit en del av tillväxtpolitiken. Varför behålla en verksamhet som startade för att förändra om förändring inte anses nödvändig? undrar Malin Rönnblom, Umeå Centrum för genusstudier vid Umeå universitet.

Runt om i Sverige arbetar lokala grupper för den egna bygdens utveckling. Partnerskap och projektmedel ger ideella grupper nya möjligheter att delta i utvecklingspolitiska sammanhang och driva lokala projekt, skriver Cecilia Waldenström, Institutionen för stad och land vid SLU. Men risken finns att det ideella engagemanget anpassas till den politiska administrationen och att bygder utan egna grupper marginaliseras. Kanske kräver utvecklingen en ny sorts professionalitet i det lokala arbetet.

Birgitta Johansson, redaktör

Birgitta Johansson är vetenskapsjournalist och informatör hos Forskningsrådet Formas.

Läs mera

- *Kunskap om landsbygdens utveckling, Forskningsstrategi 2006*, Forskningsrådet Formas (beställ på www.formas.se).